

Veres András:

Kosztolányi *Aureliusa*¹

Írásom címe – *Kosztolányi Aureliusa* – arra próbálja felhívni a figyelmet, hogy Kosztolányi *Aurelius* című elbeszélésének² problematikája igen közel állt szerzőjéhez, szinte személyes ügyének számított. Az 1931-ben írt novellát nem tartom ugyan esztétikai szempontból kiemelkedő alkotásnak, mégis az életmű különösen fontos darabja. Mindenekelőtt azért, mert Kosztolányi több szövegével mutat szoros kapcsolatot. A kései periódus egyik legismertebb versének, a két évvel korábbi *Marcus Aurelius*nak ugyanaz a címszereplője. A kései elbeszélés-gyűjteményben, a *Tengerszemben* pedig egy csoportba került három másik novellával, a *Paulina*, a *Silus* és a *Caligula* címűekkel, s az ókori Rómában játszódó két rabszolga- és két császár-történet együtt alkotja a *Latin arcélek* című ciklust. E novellák pedig már csak az ókori díszletek alapján is összekapcsolhatók Kosztolányi Nero-regényével is; Buda Attila egyenesen „A véres költő gyermekei”-nek nevezi őket.³

Csakhogy többről van szó, mint tematikus rokonságról. Az *Aurelius* narratív szerkezete igencsak emlékeztet a *Paulinára*. Tulajdonképpen mindkét novella olyan

---

¹ A magyar novelláról tartott tudományos tanácskozáson 2012. november 27-én elhangzott előadás átdolgozott változata.

² Eredetileg a Pesti Hírlap 1931. szeptember 26-i számában jelent meg, a 2–3. lapon. Később Kosztolányi beválogatta a *Tengerszem* című kötetébe (lásd i. m. Budapest: Révai, 1936. 271–275.). A továbbiakban, amikor idézem, a következő kiadás lapszámait adom meg: Kosztolányi Dezső: *Hét kövér esztendő. Kosztolányi Dezső összes novellái III.* Összegyűjtötte és a szöveget gondozta Réz Pál. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981. 253–258.

³ Buda Attila: *A véres költő gyermekei: Paulina, Aurelius, Caligula*. Prae 2010/2. 35.

példázat, amelyben az igen rövidre fogott bonyodalom, illetve cselekmény csupán ürügy arra, hogy utóbb az elbeszélés hivatott szereplői által értelmezést kapjon.⁴

A *Paulina* bonyodalma mindössze annyi, hogy a katonák a tömegben egy kis maszatos konyhalányt fognak el az igazi tolvaj helyett. Az elhurcolt lány heves tiltakozását és átkozódását hallva az egymással csevegő sztoikus bölcs, Mutius Argentinus és Rufus, a költő reflektálnak rá, igencsak eltérő módon. „Minden indulat nevetséges”, mondja a bölcs, „minden indulat fönséges”, száll vitába vele a másik, aki hisz a kis rabszolgalánynak, Paulinának, és úgy véli: aki ennyire haragszik, annak igaza lehet, az igazság pedig eleve „hatalmas”. Mutius Argentinus ellenvetésére, hogy a lány semmit sem ér el tiltakozásával, Rufus azt válaszolja: az igazság elhangzása önmagában hordja értelmét. Hiszen még rájuk is hatással van, most is róla beszélnek.⁵

Az *Aurelius* kiinduló helyzete feltűnően hasonlít a *Paulinához*. Az őrző letartóztat egy tolvajnak vélt fiút, s amikor az tiltakozik, halálosan megsebzí. Azaz mindkét novellában tévedés történik, csak hogy az utóbbiban ez nagyobb bonyodalmat okoz, mert a megölt fiú nem névtelen rabszolga, hanem a császár barátjának, Marcellus szenátornak a fia. A címszereplő Marcus Aurelius, a sztoikus császár pedig nem maradhat meg a szemlélődésnél, mint Mutius Argentinus vagy Rufus. Neki igazságot kell szolgáltatnia. S kiderül, hogy az igazság távolról sem olyan hatalmas, már csak azért sem, mert távolról sem egyértelmű. Amit első pillantásra igazságtalannak hiszünk, esetleg nem több szerencsétlen balesetnél. Igaz, az elit egyik tagját érte sérelem, márpedig az elit védelme megkülönböztetett állami feladat. Aurelius azonban nem bünteti meg súlyosan a halált okozó katonát – megússza dorgálással.

---

⁴ Először a *Mi tetszett nekem Kosztolányi Dezső műveiben?* című tanulmányomban foglalkoztam a Latin arcélek novelláinak műfajával és szerkezetével, vö. in „Mielz valt mesure que ne fait estultie”. A hatvanéves Horváth Iván tiszteletére, szerk. Bartók István, Hegedűs Béla, Seláf Levente, Szegedy-Maszák Mihály, Szentpéteri Márton, Veres András. Krónika Nova Kiadó, Bp. 2008. 394–396.

⁵ Lásd in *Hét kövér esztendő*, 105.

A *Paulina* és az *Aurelius* zárlata egyaránt olyan konklúzió, amely egyfelől a kiinduló bonyodalomhoz kapcsolódik, másfelől viszont *messze túlvezet* azon. Ám óriási a különbség a kettő beszédhelyzete között. Míg Mutius Argentinus és Rufus olyan, *a történeten kívül álló szereplők*, akiknek reflexiója tisztán elméleti jellegű, minden gyakorlati következmény nélkül, addig Aurelius császár kényszerűen *részesévé válik a történetnek*, mert valamiképp döntenie kell, ez pedig gyakorlati következményekkel jár, ráadásul még a fia előtt meg is kell indokolnia döntését.

Nem véletlenül emelem ki az elméleti és gyakorlati hozzáállás ellentétét. Aurelius önmegvilágító beszédében ugyanis meglehetősen hangsúllyal szerepel a kettő szembeállítása: „Tiszták csak addig lehetünk – érvel a sztoikus császár –, amíg gondolatainkkal játszunk. Mihelyt hozzányúlunk az élethez, tele vagyunk az élet förtelmes ellentmondásával, s kezünk csupa vér és sár. Nekem ezt vállalnom kell, mert uralkodom”.⁶ Korántsem új gondolat ez Kosztolányi életművében. Még nyelvi-retorikai megformáltságában is szembetűnő a párhuzam a Nero-regényben található megfogalmazással, amely ott is egy sztoikus bölcs szájából hangzik el. Seneca, a fékevesztett uralkodóját messzemenően kiszolgáló, még az anyagyilkosságához is érvekkal asszisztáló filozófus hozakodik vele elő, amikor kegyvesztetté vált és számot vet életével, útban az öngyilkosság felé.

„Költő voltam és bölcs – mondja Seneca. – Közönyös, mint a természet. Csak az örökkévaló dolgokról volt véleményem, de erre nem voltak kíváncsiak. Az ő hitvány, unalmas életharcukról pedig egyáltalán nem volt véleményem. [...] Mikor gondolkozni kényszerítettek, mert számomra se volt kegyelem, rájöttem, hogy az ő ügyükről, melyekről nekik csak egy véleményük volt, nekem legalább két véleményem van, hol ez, hol pedig az, amilyen oldalról szemlélem. A költőben minden megfér egymás mellett, jó és rossz, arany és sár. Nekem azonban, sajnos,

---

⁶ I. h. 258.

állást kellett foglalnom. [...] Nem is az a bűnöm, hogy változott a véleményem és csupa ellentmondás voltam, mint maga az élet, hanem az, hogy egyáltalán színt vallottam. A bölcsnek nem szabad megszólalni és cselekedni.”⁷

Seneca tehát éppen azért marasztalja el önmagát, hogy nem maradt meg kívülálló szemlélődőnek, mint a Paulina-történet Mutius Argentinusa, hanem beleártotta magát a politikába. Nyilvánvaló, hogy Aurelus esetében eleve nem kerülhető meg az „életharcban” való elmerülés. Csakhogy ő nemcsak császár, hanem *egyúttal* sztoikus gondolkodó is, és, ebből a sajátos „perszónálunió”-ból származó *ambivalencia*, a kétfajta szerep ellentéte okozhat belső konfliktust. Bizonyára fel sem merülne, hogy indokolnia kelljen a császárként meghozott döntését, ha nem lenne egyúttal filozófus is, aki az igazságot tartja szem előtt. Az egész elbeszélés súlypontja a befejező rész, a fia előtt elmondott monológja. A kiinduló incidens, a bonyodalom, a kényszerű döntési helyzet mind-mind csak előzmény és alkalom rá, hogy *betekintést nyerjünk Aurelius gondolkodásába*.⁸

Itt csak röviden idézem fel gondolatmenetét. Nemcsak a halálra sebzett Avidust látja ártatlannak, hanem az őt megsebző katonát, Sextust is, mert a rendet fenntartva csak a kötelességét teljesítette. Ha súlyosan megbüntetné őt, megsértené vele az Állam elvét, sőt a sok évszázada fennálló – bölcseivel, szónokaival, költőivel büszkélkedő – kultúrának, a latin értelem és szépség világának biztonságát is veszélyeztetné. Méghozzá egy olyan időpontban, amikor e világ „recseg eresztékeiben”: belülről felforgatók próbálják megdönteni „Keletről hozott jelszavakkal, Egyiptomból átplántált hülye mesékkel”, kívülről pedig a birodalom ellen támadó népek. Megvédeni pedig csak úgy lehet, ha Róma nem riad vissza semmilyen eszköz bevetésétől sem, beleértve az olyanokat is, mint Sextus, az ör,

⁷ Kosztolányi Dezső: *Nero, a véres költő*. Sajtó alá rendezte, a kísérő tanulmányokat és a jegyzeteket írta Takács László. Kritikai kiadás. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 2011. 661–663.

⁸ Úgy gondolom, éppen az válik a novella hátrányára, hogy az egész történet végül csak egy meditáció ürügyének bizonyul.

aki „a természet vak ereje”, s nyilván nem a kevéske zsoldért kockáztatja életét naponta, hanem a gyilkolás öröméért. „Bizonyára elmebeteg – teszi hozzá Aurelius. – Ezért oly megbízható. De a babiloniak, a perzsák, a görögök – a finom görögök is – fölhasználták az ilyen elmebetegeket a maguk céljára, egy vélt nagyon jó érdekében, s ezt művelte minden nép, minden korszak, minden császárság, minden köztársaság, kivétel nélkül. [...] A belőle származó nyugalmat és biztonságot mindnyájan elfogadjuk és élvezzük. Hát nincs jogunk megvetni.” Aurelius szónoklata meglehetősen kiábrándító csattanóval zárul: „Szomorú, hogy ilyen az emberi természet, de ilyen. Úgy látszik, ezen a földön az épelméjűek között csak az örültek tarthatják fenn a rendet.”⁹

E novella értelmezésére eddig kevesen vállalkoztak. Sajnos Lengyel András kísérletét kedvezőtlenül befolyásolta, hogy kiélezett helyzetben, a Kosztolányi „latin világosság”-fogalmáról folytatott vita során kerített sort az *Aurelius* című novellára és egy füst alatt a *Marcus Aurelius* című versre.¹⁰ Lengyel nem kevesebbet állít, mint hogy Kosztolányi 1919 utáni, a szélsőjobboldali *Új Nemzedék*beli szereplésének „kurzista” logikája köszön vissza mindkét Aureliusról szóló szövegben, még hozzá megerősítést kapva az írónak az olasz fasizmus iránt érzett rokonszenvétől. Szerinte a novellában a császár „az ártatlan embert legyilkoló ör védelmében” tartja meg nagy ívű szónoklatát, s a birodalmat sújtó válságra a fasizmust jellemző „preventív erőszakkal” válaszol.¹¹ Nemrég megjelent könyvemben, amely Kosztolányi és Ady viszonyának alakulásával foglalkozik, érvelni próbáltam Lengyel értelmezése ellen.¹²

---

⁹ I. h. 257–258.

¹⁰ Lengyel András: *Kosztolányiról, avagy „művészet, érdek, politika viszonyáról. Válasz Szegedy-Maszák Mihálynak.* Kalligram 2009/4. 92–97., illetve in Lengyel András: *Képzelet, írás, hatalom. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok.* Szeged: Quintus Kiadó, 185–199. Az utóbbi kiadás lapszámára fogok hivatkozni.

¹¹ I. h. 193.

¹² Vö. Veres András: *Kosztolányi Ady-komplexuma. Filológiai regény.* Budapest: Balassi Kiadó, 2012. 266–271. A továbbiakban rövidítve megismétlem a könyvemben kifejtett érvelést.

Szerintem a novellában szó sincs preventív erőszakról, illetve ha már erőszakról esik szó, ez *folyamatosan áll fenn* (és zárójelben említve: a preventív sem köthető csupán a fasiszta diktatúrákhoz). Csak hát Aureliusnak – császár lévén – mindenekelőtt a birodalmáról kell gondoskodnia, és az állam érdekét fölébe kell helyeznie saját érzelmeinek is. Távolról sem a gyilkosságot elkövető katona védelmében beszél, ő a latin kultúrát próbálja megmenteni, és ebben a nagypolitikai játszmában a katona nem több mint kényszerű eszköz a nagy cél érdekében. S nem az erőszak kultuszára szólítja fel fiát, hanem arra, hogy *szembenézzen a hatalom szükségképpen kétélű (rombolva építő) természetével*.

Aurelius mélységesen tudatában van annak, hogy nem hozhat minden tekintetben jó döntést, mert önmagából kifordult világ veszi körül. A politika itt is (mint Kosztolányi nézőpontja szerint *mindig*) veszélyes mesterség – mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a rá leginkább méltó ember is ilyen nehezen boldogul vele. A császár nemcsak mérhetetlen hatalommal rendelkezik, hanem államférfiúi bölcsességgel is, mégis csaknem tehetetlen a nyomasztóan sok fenyegetéssel szemben. Mindössze annyit tehet, hogy nem tetézi a bajt, és igyekszik megőrizni tisztánlátását, erkölcsi épségét. Aurelius nemcsak hatékony császárnak bizonyul, hanem lelkiismeretes gondolkodónak is: az ő szemében *a cél szükségessé teszi ugyan, de nem szentesíti az eszközt*.

A novellának bizonyára adható másfajta értelmezése is. Könyvemben magam is felvetek néhány lehetőséget. Például felfoghatjuk úgy is – összhangban a szerző *önmagát anarchistának nyilvánító* vallomásával –, hogy nem kívánja igazolni a császár álláspontját, hanem éppen ellenkezőleg, azt sugallja, hogy még egy olyan formátumú uralkodó is, mint ő, az állam és a kultúra érdekében *elfogadhatatlan kompromisszumokra kényszerül*. Vagy (e beállításnak másik változataként) juthatunk arra az eredményre is, hogy a *szemlélődő ember* (a filozófus) így bánik a

hatalommal, ha rákényszerül, hogy igénybe vegye. De egyik esetben sem merül fel az erőszak valamifajta lelkes igenlése.

Más kérdés, hogy az elbeszélés pozíciója hol helyezhető el az életműben. Évekkel ezelőtt, még Lengyel András felvetése előtt történt, hogy amikor a *Latin arcélek* novelláit elemeztem egy egyetemi szemináriumon, a jelen lévő Horváth Iván barátom – aki e szövegeket fölöttébb unalmasnak ítélte túlzott didaxisuk és retorizáltságuk miatt – élesen szembeállította egymással a szerinte „forradalmi”, sőt „bolsevik” *Paulinát* az általa is „fasisztának” nevezett *Aureliusszal*. Arra hivatkozott, hogy míg az első az igazság elsőbbségét állítja, tekintet nélkül a körülményekre, addig a második éppen fordítva jár el, bűnös módon alárendeli az igazságot a körülmények hatalmának. Szerinte az *Aurelius* „rendpártisága” legalább olyan fenyegetést jelent a birodalom polgáira, mint a császár által megnevezett veszedelmek.

Horváth Iván minősítéseivel azóta sem tudok mit kezdeni (persze lehetséges, hogy csak első felindulásában használta ezeket a szavakat), ugyanakkor a két novella szembeállítását találónak érzem. Ráadásul a *Marcus Aurelus* című vers és az *Aurelius* című novella között is hasonló ellentét mutatható ki. Igaz, a novellához hasonlóan a vers is fölöttébb elutasító a „zagyva kelet”-tel, „kancsal apostol”-okkal, jósokkal és boncokkal szemben, de maga Aurelius merőben másképp viselkedik, mint azonos nevű hasonmása az elbeszélésben. Neki *nincsenek kétségei* sem az igazság, sem a döntés dolgában. Kosztolányi itt a kései pályaszakaszában egyedülálló módon tesz hitet az *egyértelmű* igazság és az érte való kiállás mellett. Emlékeztetőül idézem a különben jól ismert sorokat:

Csak a bátor, büszke, az kell nekem, ő kell,
őt szeretem, ki érzi a földet,
tapintja merészen a görcsös, a szörnyű

Medúza-valóság kő-iszonyatját
s szól: »ez van«, »ez nincsen«,
»ez itt az igazság«, »ez itt a hamisság«
s végül odadobja férgeknek a testét.

Tehát a vers még határozottabban foglal állást, mint a *Paulina* című novella, ugyanakkor jól érzékelhető pozíciójuk közelsége. Az életrajzi háttér ismeretében nyilvánvaló, hogy mindkettő keletkezésében meghatározó szerepet játszott az Ady-revízió körüli háborúság. Kosztolányi radikális „különvéleményét”, amely a magyar irodalomtörténet egyik legnagyobb botrányát robbantotta ki, a *Toll* 1929. július 14-i száma hozta le. A *Paulina* mintegy két héttel később, 1929. augusztus 4-én jelent meg a *Pesti Hírlapban*. Az Aurelius-vers pedig a *Nyugat* október 1-jei számának élén feszített a szerkesztő Osvát Ernő akaratából, aki így próbálta megbékíteni a Fenyő Miksának és Babits Mihálynak a folyóiratban publikált támadásai miatt háborgó Kosztolányit.¹³ A kortársak előtt világos volt, hogy a vers dacos válaszként született a pamfletet ért kritikákra.

Jól érzékelhetőek az áthallások a szövegek között. A vitairat talán legfőbb vádja Ady ellen éppen az volt, hogy messianizmusa, „keleti miszticizmusa” elfedi a lét tragikus természetét, elfordít attól, hogy vállaljuk a szembenézést sorsunkkal. A *Paulina* bizonytalanabban, óvatosabban ugyan, de hasonlóképp az igazság kimondása mellett foglal állást, és külön pikantériájának látom, hogy Rufus, a költő azért hisz a lány igazában, mert (mint Kosztolányi fogalmaz) „úgy haragudott”. Aligha lehet kétséges, hogy a novella szerzője itt „hazabeszélt”. (Csak zárójelben említem meg, hogy a harmadik antik novella, az ugyancsak 1929 októberében megjelent *Silus* is – amely egy katasztrofális helyzetet mutat be, amikor minden és mindenki

---

¹³ Részletesebben ismertetem ennek történetét, illetve háttérét a könyvem 192–205. lapján.

összeesküszik a szerencsétlen címszereplő ellen – hasonlóképp értelmezhető a vitában magára maradt Kosztolányi lélekállapotának kivetítéseként.)

Tulajdonképpen meglepő, hogy még a két évvel később keletkezett Aurelius-novella is (1931. szeptemberében jelent meg) az Ady-revízióhoz kötődik. Már retorikus szinten meglepő rájátszások fedezhetők fel a szövegben; például az a megfogalmazás, hogy „a porban, a zajban nem lehetett tájékozódni”, talán nem egészen független Karinthy Frigyesnek az 1929-es vitában Ady ellenében Kosztolányit támogató ismert verse ama sorától, hogy „Itt lent a porban nem tudok beszélni”.¹⁴ Még fontosabbak a koncepcionális egyezések. Kosztolányi a vitáiratában a „latin műveltség” nevében üzent hadat a bombasztikus és üres „keleti” misztikának – és lám, Aurelius császár is a latin kultúrát védelmezi a felforgató keleti eszmékkel szemben.

Más kérdés, hogy a pozíció jelentős elmozdulását mutatja az 1929-es szövegekhez képest a novella *rezignált* hangneme, amely kiáltó ellentétben áll az eltökélten igazság-párti vitairattal és Aurelius-verssel. Egyúttal megfeleltethető az Esti Kornél-novellák hasonlóképp rezignált beállításának, mely szerint a világ abszurdítások sorozata, és a legtöbb, amit az ember tehet, hogy megértő próbál lenni, és ha már segíteni nem tud, legalább igyekszik nem rontani tovább a meglévő helyzeten.

Itt csak utalni tudok az Aurelius-novella további kapcsolataira. A másik két, látszólag teljesen különböző narratív szerkezettel rendelkező antik novella sem tér el olyan mértékben tőle, mint első pillantásra látszik. Például a *Caligula* zárata is felfogható úgy, mint a történetet kommentáló reflexió. Egy katona szembesül a meggyilkolt császár holttestével, méghozzá úgy, hogy ezt gondolja róla: „Ember”.¹⁵ Igaz, e megállapítás összeegyeztethetetlen az élő Caligula irracionális, embertelen

---

¹⁴ Bálint Éva megfigyelése; itt mondok érte köszönetet.

¹⁵ Lásd *Hét kövér esztendő*, 413.

viselkedésével. Lehet, hogy csak arról van szó itt is, mint Kosztolányi *Az idegen* című 1930-as novellájában, amelynek végén a címszereplő halála (ha tetszik, a közös emberi sors) oszlatja el idegenségét környezete előtt.¹⁶ De az is lehetséges, hogy mivel Caligula egész élete örökös szerepjátszásban telt el, éppen a halála pillanatában hull le róla az álarc. Amikor sikerült elnyernie a császári rangot, elveszítette önmagát, és kényszerű maszkjától csak úgy szabadulhat, hogy elősegíti saját halálát.

Tehát a Caligula-novella végén a kommentár esetlegesnek van álcázva, csak félig van kimondva, de legalább jelezve van – szemben a negyedik novella, a *Silus* megoldásával, ahol egyáltalán nem szerepel hasonló konklúzió, mert a bemutatott katasztrófasorozat mintegy „önmagáért beszél”. A *Silus* címszereplője is rabszolga (mint Paulina), akinek életét csapások sorozata teszi tönkre egyetlen nap alatt: szeretett felesége meghal, munkahelyén a társai ellene fordulnak, s végül még egy gazdátlan kutya is megmarja.¹⁷ Ugyanakkor kézenfekvő a párhuzam a *Caligulával* is: Silus élete éppolyan értelmetlen, mint a császáré, de *nem választhatja* a halált, mert még ez a döntés sem adatik meg neki. Tulajdonképpen az *Aurelius* az egyetlen a négy ókori történet közül, amelyben az irracionális erőket megfékezi, ellensúlyozza valamifajta racionális hatalom – igaz, paradox módon, hiszen részben irracionális erőkre támaszkodik.

Befejezésül fontosnak tartom megemlíteni a ciklusba összefogott négy novelláról, hogy összekerülésüket nemcsak a parabola-funkció és az ezzel összefüggő ókori dekoráció indokolja, hanem az egymáshoz mintegy láncszerűen kapcsolódó kérdésfeltevésük is. A *Latin arcélek* két császár- és két rabszolga-története végső soron *az emberi lét antinomikus szerkezetére* kérdez rá – arra, ami talán a leginkább foglalkoztatta Kosztolányit a halál problémája mellett. A társadalmi hierarchia két

---

¹⁶ Vö. uo. 218.

¹⁷ Vö. uo. 106–111. A *Silusban* mintegy csattanóként megjelenő irracionális, állati ellenszenv már Kosztolányi egyik korábbi, 1928-as, *Alfa* című elbeszélésében is szerepel, vö. uo. 65–78.

szélső pontján álló szereplő, a császár és a rabszolga sorsa meglepő hasonlóságot mutat: mintha a kiszolgáltatottság és a szabadság azonos következményekkel járna. Mindenkitől függünk-e vagy csak önmagunktól: egyformán végzetesnek bizonyul.